

Pasaulio istorijos modeliai ir Lietuva

MAXO WEBERIO FEODALIZMO SAMPRATA IR LIETUVOS ISTORIJA

ZENONAS NORKUS

Žodis „feodalizmas“ jau seniai vartojamas „istorikų ceche“. Tačiau šis žodis yra homonimiškas – žodis vienas, tačiau feodalizmo sąvokų yra daug. Prieš pradedant vieną jų – randamą M. Weberio veikaluose, – aptarti, verta išsiaiškinti, kodėl istorikams taip sunku susitarti dėl sąvokų.

Įsivaizduokime biochemijos laboratoriją 1952 m. Kembridžo universitete, kur J. Watsonas ir F. Crickas tiria dezoksiribonukleino rūgšties sandarą. Vieną gražų rytą iš mikroskopo pasigirsta balsas: viena iš tos rūgšties molekulių pati pradeda pasakoti apie tai, iš ko ji susideda ir ką daro. Jos balsą pertraukia kitas: tai kita molekulė apšaukia pirmąją melage ir kiek kitaip nupasakoja savo gyvenimo būdą. Kaip pasikeistų ar bet kokio kito gamtos mokslo metodologija, jeigu jų tiriami objektai prabiltų?

F. Machlupas, šio mintinio eksperimento autorius, teigia, kad ji niekaip nepasikeistų.¹ Tikslingiausia gamtotyrininkų strategija būtų ignoruoti sklindančius iš jų prietaisų balsus ir „daryti“ savo mokslą kaip ir anksčiau. Galbūt tik šalia biochemijos atsirastų dar viena speciali disciplina – ląstelių ir molekulių ideologijos tyrimai. Ji tirtų, kokie yra ląstelių ir molekulių vaizdiniai apie savo sandarą, „gyvenimo prasmę“, pažiūras į kitas rūgštis bei ląsteles ir t. t. Tačiau vienas klausimas yra, kokia dezoksiribonukleino rūgštis „iš tikrųjų“, „savyje“, o kitas klausimas – kaip ji save suvokia, kokia ji yra „sau“. Atsakyti į pirmą klausimą galėtume, visiškai ignoruodami tuos terminus bei sąvokas, kuriais dezoksiribonukleino rūgšties molekulės save pačios aprašo, konceptualizuoja.

Istoriko padėtis, palyginus su mūsų biochemikais, ypatinga tuo, kad jam šis biochemikų košmaras yra kasdienė duona. Jis tiria tokius dalykus, kurie save vienaip ar kitaip buvo aprašę, suklasifikavę. Kiek ir kaip istorikas, kurdamas savo konceptualinį aparatą, turi paisyti šių savo tyrimų objekto autoklasifikacijų ir autokonceptualizacijų? Galimos dvi griežtos strategijos, kuriant istoriko koncepcinį aparatą.² Vieną jų galėtume

pavadinti mimetine (sen. gr. „mimesis“ – pamėgdžiojimas, imitacija): istoriko sąvokos ir terminija turi būti kuo artimesnė šaltiniuose vartojamoms sąvokoms, terminijai. Priešinga strategija yra konstruktyvizmas: istorikas gali ir turi susikurti savą konceptualią kalbą, aprašyti savo tyrimo objektus taip, kad tas aprašymas gal net būtų nesuprantamas jo tyrimų objektams, jeigu jie prisikeltų iš numirusių ir galėtų paskaityti istoriko veikalą.

Nuosekliai besilaikantis „mimetinės“ strategijos, istorikas galėtų net suabejoti, ar kada nors kur nors feodalizmas egzistavo – argi kas nors kada nors manė, kad gyvena feodalinėje visuomenėje ar yra feodalias? Kita vertus, nuoseklus konstruktyvistas galėtų teigti, kad jo sukonstruotos feodalizmo teorijos dėsniai galioja netgi nežemiškų civilizacijų istorijoje. Iš tikrųjų A. ir B. Strugackių fantastiniame romane „Sunku būti dievu“ pasakojama apie seniai jau komunistinės Žemės žvalgo (kartu Feodalizmo teorijos mokslinio tyrimo instituto bendradarbio) Antono (slapyvardis Rumata) nuotykius Arkanare – feodalinėje šalyje tolimoje planetoje kaimyninėje galaktikoje.

Praktiškai dirbantys istorikai paprastai nebūna nei nuoseklūs mimetistai, nei nuoseklūs konstruktyvistai. Ir vis dėlto jų vartojamos feodalizmo sąvokos būna arba arčiau „mimetinio“ (mimentiškesnės negu konstruktyvios), arba arčiau konstruktyvaus poliaus (konstruktyvesnės negu mimetiškos). Mimetizmas būdingesnis feodalizmo, kaip tam tikro politinės-teisinės sferos, reiškinio sampratai, kuri nusistovėjo Vokietijoje istorijos moksle XIX amžiuje. Jos pagrindiniai atstovai – C. L. von Halleris, O. von Gierke, G. von Belowas, H. Mitteisas, O. Brunneris. Jų darbuose feodalizmo sąvoka apibrėžiama politiniais ir teisiniais terminais – „senjoras“, „vasalas“, „lenas“ ir t. t., kuriuos vartojo ir tie žmonės, kurių santykiai nusakomi „feodalizmo“ terminu. Šiuo požiūriu feodalizmas – tai tam tikras „istorinis individas“, politinė teisinė sistema, egzistavusi Vakarų Europoje viduramžiais. Konstruktyviosios tendencijos ryškiausios marksistinėje feodalizmo, kaip tam tikro gamybos būdo, tam tikros ekonominės struktūros, glūdinčios po politiniu-teisiniu anstatu, sampratoje. Šiuo atveju feodalizmo sąvoką siekiama apibrėžti ekonominiais terminais („pridėtinis produktas“, „renta“ ir pan.), kurie tiesiogiai neatspindi konceptualių schemų, per kurias savo santykius įsisąmonino patys „pridėtinio produkto“ gamintojai bei pasisavintojai. Tiesa, tyrimų praktikoje taip griežtai atskirti „ekonominę esmę“ nuo „teisinio apvalkalo“ nepavyksta, ir skirtumas tarp marksistiškai ir nemarksistiškai orientuotų feodalizmo tyrinėtojų realiai daugiau pasireiškia tuo, kad pirmu atveju daugiau akcentuojami, iškeliami santykiai tarp „valstiečių“ ir „ponų“, o

antru atveju – tarp pačių „ponų“. Vokiečių istorizmui būdingoje feodalizmo sampratoje pačios realijos vertinamos „iš viršaus“, pačių „ponų“ žvilgsniu, o marksistinėje – „iš apačios“, susitapatinant su eksploatacijos aukomis. Tačiau šiaip ar taip pirmasis požiūris artimesnis pačių šaltinių, nusakančių „viršūnių“ požiūri, perspektyvai, todėl vokiečių istorizmo feodalizmo samprata bet kuriuo atveju yra „mimetiškesnė“ negu marksistinė.

M. Weberio feodalizmo samprata nėra nei socialinė-ekonominė, nei juridinė-politinė. Jos specifiką galėtume apibūdinti, pavadinę ją sociologine-politine. Ji artimesnė juridinei-politinei negu socialinei-ekonominei, ir kartu nuo jos skiriasi, kadangi už teisinių formų M. Weberis ieško „realių“, „faktinių“ galios ir valdžios santykių. Skirtingai nuo daugumos vokiečių istorizmo atstovų (išimtis yra O. Hintze³), M. Weberiui feodalizmas yra ne „istorinis individas“, grynai istorinės sąvokos referentas, bet būtent **sociologinis** idealus tipas. Nors glaudžiausiai feodalizmą, kaip idealų tipą, aproksimuoja XI–XIV amž. Europos istorinė empirija, iš kurios ir kilo leksinė-semantinė medžiaga „feodalizmo“ sąvokos konstrukcijai, M. Weberis mano ją taikyti ir už šios epochos bei geografinio regiono ribų. Šia prasme M. Weberio feodalizmo sąvoka yra konstruktyvi. Ją galėtume laikyti maždaug mimetizmo-konstruktyvizmo kontinuumo viduryje, kadangi jai tuo pačiu metu būdingi ryškūs mimetizmo bruožai: M. Weberio istorinė politikos ir teisės sociologija yra „suprantanti sociologija“ (verstehende Soziologie). Vadinasi, į feodalizmo, kapitalizmo ar kitokios sąvokos apibrėžtį būtinai įeina tam tikri idealiai tipiški motyvai, tikėjimai, kuriuos nuoseklus konstruktyvistas diskvalifikuotų kaip ideologiją, nuo kurios patartina abstrahuotis, norint pažinti kapitalizmo ar feodalizmo objektyvią esmę.

Iš tikrųjų M. Weberis savo garsiojoje valdžios tipologijoje skiria tris pagrindinius valdžios tipus priklausomai nuo to, koku būdu valdantieji pagrindžia pretenzijas į savo valdžios teisėtumą (legitimiskumą). Valdžia (Herrschaft; angl. „authority“ arba „domination“) – tai ne tas pats, kas yra „galia“ (Macht; angl. „power“). Galia yra sugebėjimas pasiekti savo tikslus, įveikiant eventualų pasipriešinimą. Kąžkiek galios turi kiekvienas žmogus, pradedant mažu vaiku, kuris ašaromis ir riksmu gali priversti savo tėvus patenkinti jo kaprizą, ir baigiant stambiu biržos spekuliantu, galinčiu numušti akcijų ar valiutos kainą, skirtingai nuo smulkaus, kuris tokios galios neturi. Kas kiek turi galios, priklauso nuo to, kas ką gali. Valdžia yra galia įsakinėti ir būti tikram, kad įsakymai bus įvykdyti. Tai imperatyvinės koordinacijos bei kontrolės galia, galia veikti svetimomis rankomis, panaudoti kitų žmonių veiksmus kaip priemones savo tikslams.

Racionali valdžia pagrindžia savo teisę įsakinėti, ir tų, kam įsakinėjama, pareigą paklusti nuorodomis į savo legalumą. Tradicinė valdžia legiti- muojasi, apeliuodama į tradiciją, į nusistovėjusios tvarkos, papročių „šven- tumą“. Pagaliau charizmatinės valdžios legitimiškumo pagrindas yra val- dovo asmeninė karinė, politinė ar religinė charizma – jo nepaprasti ka- riniai, politiniai ar religiniai sugebėjimai, iškeliantys jį aukštai virš pa- prastų mirtingųjų.

M. Weberis skiria du pagrindinius tradicinės valdžios tipus: „apara- tinę“ valdžią, kuri naudojasi tam tikru valdymo aparatu (Verwaltungs- stab) ir išsiverčiančią be tokio aparato – „beaparatę“ valdžią. „Beapara- tės“ valdžios atmainos yra gerontokratija ir pirmykštis patriarchalizmas. Be valdymo aparato negali išsiversti valdžia, siekianti išplėsti savo impe- ratyvinės kontrolės sritį už giminės ribų. Aparatinė valdžia yra politinė – ji pagrindžia savo reikalavimus paklusti jai grasinimu panaudoti prievar- tą, kaip kraštutinę sankciją, nepaklusnumo atveju. Aparatinės valdžios atveju legitimacijos problema susidvejina. Pirma, valdovas ar valdovai turi legitimuotis valdymo aparato akyse; antra, jie turi legitimuotis tų, kuriuos jie valdo per valdymo aparatą, atžvilgiu. Jokia valdžia negali egzistuoti, neišsprendusi pirmosios problemos, tuo tarpu antrosios pro- blemos išspindimas nėra būtinas valdžios egzistavimui.

Tradicinę „aparatinę“ valdžią M. Weberis vadina patrimonializmu. Jos valdymo aparato užuomazga, o vėliau – branduolys yra valdovo „pa- trimonium“: tėvonija, namai, rūmai. Patrimonialinis valdovas vertina val- džią kaip savo giminės nuosavybę, o valdymo aparato personalą – kaip savo asmeninius tarnus. Būdinga, kad tradicinės valdžios aparate tam tikros valstybinės valdžios pareigos vadinasi tarnų valdovo rūmuose pa- reigybių vardais – „stalininkas“, „arklininkas“ ir t. t. Patrimonializmas – tai savotiškas kontinumas, kurio vienas polių yra „grynasis“ patrimonia- lizmas, kurį M. Weberis dar vadina sultonizmu. Ši tradicinės valdžios ide- alų tipą glaudžiausiai aproksimuoja Rytų despotijos. Čia tradicija palie- ka daugiausiai erdvės valdovo savivalei. Grynojo sultonizmo atveju ne tik valdžia be jės priemonės, bet ir pats valdymo personalas yra valdovo nuosavybė. Jį sudaro vergai arba baudžiauninkai. Pavyzdžiu gali būti ma- meliukų ir janyčiarų kariuomenės viduramžių Egipte bei Osmanų impe- rijoje, viziriai-eunuchai Rytų valdovų rūmuose ir t. t.

Grynasis patrimonializmas yra nestabili valdžios forma, kadangi ne- išsivysčiusio arba žlungančio pinigų ūkio sąlygomis valdymo aparatą, visų pirma kariuomenę, galima išlaikyti, tik dalijant aparato personalui bene- ficijas pajamų, kurias teikia atskirų valdovo valdžios galių vykdymas, pa- vidalu. Tai pirmiausia fiskalinės valdžios galia – galia rinkti mokesčius

tam tikroje teritorijoje ir visus juos arba jų dalį pasilikti sau kaip atlyginimą už tarnybą. Toliau yra teisminės valdžios galios ir vietinės karinės valdžios galios. Galėdami naudotis šių valdžios galių teikiamomis pajamomis, funkcionieriai kartu turi padengti ir valdymo išlaidas, įsigydami valdžios vykdymo priemonių – ginklų, statydami įtvirtinimus bei kalėjimus, gaudydami ir bausdami plėšikus. M. Weberio požiūriu, valdžios galios yra tai, kas gali būti išnuomojamas (pvz., mokesčių atpirkimo pavidalu), dovanojamas, skolinamas ir t. t. Svarbiausios valdymo priemonės yra ginklai, žirgai ir įtvirtinimai. Tapę valdymo priemonių savininkais, valdovo tarnai palengva pasisavina ir daugiau ar mažiau valdovo valdžios galių. Grynasis patrimonializmas transformuojasi į luominį patrimonializmą arba į luominę valdžią, kuri yra priešingame patrimonialistinio kontinumo poliuje.

Luominiame patrimonializme valdžia jau nebėra monopolinė valdovo nuosavybė. Tai valdžios sistema, kurioje tam tikrą valdžios galių dalį yra pasisavinę valdovo „tarnai“. Tas pasisavinimas gali įvykti arba tik kolektyviai, arba ir kolektyviai, ir individualiai. Viena valdovo priemonių pasipriešinti valdymo personalo bandymams uzurpuoti jo valdžios galias yra „žemos kilmės“, atsitiktinių žmonių iškelimas ir jų panaudojimas valdymo funkcijoms atlikti. Savo ruožtu senesnieji funkcionieriai siekia apriboti žmonių, galinčių būti pasitelktų valdžios darbui, ratą „saviškiais“, t. y. tam tikros kilmės, tam tikro luomo asmenimis. Kai valdžios galių vykdymo teikiamų ekonominių šansų turi tik tam tikro luomo žmonės, vadinasi, tas luomas kolektyviai pasisavino dalį valdovo valdžios galių. Kartu valdžios galios paprastai pasisavinamos ir individualiai, kai tam tikros pareigybės tampa paveldima atskirų giminių nuosavybe. Šiuo atveju vyksta valdžios galių privatizacija.

Luominį patrimonializmą, kur tam tikrą valdžios galių dalį kolektyviai arba individualiai pasisavina valdovo **kariniai** tarnai, karinis luomas, M. Weberis vadina feodalizmu. M. Weberio pažiūros feodalizmo klausimais patyrė tam tikrą evoliuciją. Anktyvesniuose savo tekstuose⁴ jis skyrė liturginį feodalizmą (leiturgischer Feudalismus), patrimonialinį feodalizmą, „laisvąjį feodalizmą“. Pastarąjį jis skirsto į „palydos feodalizmą“ (Gefolgschaftsfeudalismus), prebendalinį feodalizmą (praebendaler Feudalismus), leninį feodalizmą (Lehensfeudalismus) ir polio feodalizmą (Polisfeudalismus). Tekste, kuriame dėstomas galutinis M. Weberio feodalizmo sampratos variantas,⁵ skiriamos tik dvi feodalizmo atmainos: leninis feodalizmas ir beneficinis feodalizmas (Pfruendenfeudalismus; vertimas tik apytikris). Vien tik ši galutinį feodalizmo tipologijos variantą toliau turėsime galvoje, aptardami M. Weberio feodalizmo tipologiją.

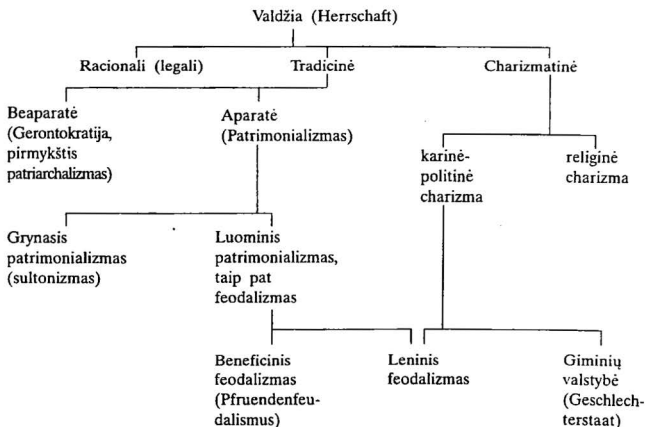
Beneficinis feodalizmas yra valdžios forma, visiškai telpanti į tradicinės valdžios tipo rėmus. Jis dažniausiai susiformuoja kaip sultonistinio patriomonalizmo „ipėdinis“, natūralizuojantis ekonomikai ir suyrant piniginių mokesčių sistemai. Čia feodalo turimos valdžios galios dar nėra paveldimos ir išlieka daugiau ar mažiau griežta jų vykdymo priežiūra bei kontrolė, dažnai tas galias atimant ir perkeliant jų tyrinėtoją į kitą vietą. Kas M. Weberiui svarbiausia, toks feodalas nėra asmeniškai laisvas žmogus, tarnaujantis valdovui sutarties, kontrakto pagrindu, ir privalantis savo gyvenimo būdu demonstruoti tam tikras dorybes, įrodančias jo vertumą būti valdžios galių turėtoju. M. Weberio pateikiami beneficinio feodalizmo pavyzdžiai kyla iš Indijos ir Islamo pasaulio.

Leninį feodalizmą M. Weberis laiko būdingu viduramžių Europai. Ši feodalizmo atmaina tradicinės valdžios tipo rėmuose netelpa. Tai paribio tarp tradicinės ir charizmatinės valdžios fenomenas. Leniniam feodalizme irgi randame patriomonalistinį, beneficinį branduolį. Tai valdovo santykiai su jo tėvonijai, „namams“ priklausančiais asmeniškai nelaisvais žmonėmis (Hintersassen; „pasturlakai“). Tačiau leninio feodalizmo, kaip imperatyvinės koordinacijos sistemos, specifiką lemia ne jie, bet sutartiniai, kontraktiniai valdžios galių skolinimo santykiai su asmeniškai laisvais žmonėmis – vasalais-lenininkais. Valdžia skolinama už simbolinį užstatą – ištikimybės priesaiką. Valdžios skolinimo aktas kartu yra ir simbolinio susibroliavimo aktas, sulyginant valdovo ir vasalo santykius su vyresniojo ir jaunesniojo brolių santykiais. Valdžia, skirtingai nuo ko nors kito (pavyzdžiui, žemės), gali būti skolinama ir išnuomojama ne kiekvienam. Skolininkas turi turėti tam tikras asmens savybes: garbę, kurią jis prarastų esant neištikimybei, jis turi vertinti labiau už gyvybę. Valdžios gavimo skolon sąlyga yra asmeninė karinė charizma, kuri žadinama, lavinama ir palaikoma ypatingu auklėjimo ir gyvenimo būdu, kuris ligi šiol vadinamas „riterišku“. Leninis feodalizmas dažniau atsiranda ten, kur valstybė, kurią M. Weberis apibrėžia kaip politinį junginį, sėkmingai pretenduojanti į teisėtą prievartos panaudojimo tam tikroje teritorijoje monopolį,⁶ formuojasi natūralinio ūkio sąlygomis. Tokia valstybė yra „grynai asmeninių ištikimybės santykių tarp ponų ir jų vasalų sistema“.⁷ Charizmatinius elementus šioje sistemoje galima paaiškinti jos kilme iš charizmatinio karo vado palydos (kariaunos), ypač tuo atveju, kai naujas politinis junginys susiformuoja užkariautoje teritorijoje. Tradicinė valdžia kyla iš charizmatinės karvedžio ar religinio pranašo valdžios, kai ji stabilizuojasi, rutinizuojasi, susikasdienina ir tradiciškai stereotipizuojasi. Tačiau leninis feodalizmas nėra vienintelis galimas charizmatinės valdžios palikimas. Išoriškai panaši į feodalizmą yra „giminių valstybė“ (Geschlechterstaat). Skirtingai nuo leninio feodalizmo, tokioje valstybėje „atskirų giminių tei-

sių į savo funkcijas „legitimiškumo“ pagrindas yra ne asmeninis ištikimybės santykis, išnuomojant turto objektus arba pareigybes, bet atskiriems namams savarankiškai priklausanti sava charizma (...). Perėjimo iš čia į leninę valstybę motyvas – iš pono pusės – labai dažnai būdavo šitų giminių teisių „nuosavo legitimiškumo“ likvidacija ir jo pakeitimas kildinamu iš jo, pono, leniniu legitimiškumu“. ⁸ Priklausomai nuo jėgų santykio tarp charizmatinio valdovo ipėdinių ir jo charizmatiškai kvalifikuotos palydos charizmatinė užkariautojų valdžia transformuojasi arba į leninį feodalizmą, arba į giminių valstybę, arba į grynąjį patrimonializmą (sultonizmą).

Leninė-feodalinė valstybė transformuojasi į modernią biurokratinę valstybę, kai valdovas, stiprindamas patriomonalinį leninės feodalinės valstybės branduolį, remdamasis sąjunga su miestais ir ūkio monetarizacija, eksproprijuoja savo „tarnus“, atimdamas iš jų pasisavintas valdžios galias bei valdymo priemones, ir pakeičia juos samdomais valdymo darbo specialistais – biurokratais. Smulkiųjų gamybos priemonių savininkų ekspropriacija, formuojantis moderniam kapitalizmui, ir smulkiųjų valdžios galių savininkų (kurie tuo pačiu metu gali būti stambiais žemvaldžiais) ekspropriacija, formuojantis moderniai valstybei, vyksta lygiagrečiai. Ji baigiasi paties ekspropriatoriaus-valdovo ekspropriacija Naujųjų laikų politinėse revoliucijose, kai valdžios galios praranda atskiro asmens ar giminės nuosavybės statusą ir tampa visuomenine-niekieno, anonimine – nuosavybe.

Weberiškiosios feodalizmo sampratos aptartį susumuosime tokia schema:

Feodalizmo sąvoka, įprasta Lietuvos istorikams, yra socialinė-ekonominė, o ne politinė-teisinė ar politinė-sociologinė. Ir svarbiausia ne vien tai, kad marksistinė feodalizmo samprata yra būtent tokia ir kad ji visai neseniai buvo privaloma. Požiūris į feodalizmą „iš apačios“, besidomint visų pirma žemvaldžių ir valstiečių santykiais, negali nebūti natūralus lietuviui istorikui, sąmoningai arba nesąmoningai stojančiam savo protėvių valstiečių, kuriuos išnaudojo žmonės, vėliau tapę „nudžiūvusią tautos šaka“, pusėn. Marksistinė feodalizmo samprata feodalizmą apibrėžia kaip tam tikrus socialinius-ekonominius santykius tarp žemvaldžių ir tiesioginių gamintojų, valstiečių. Šiuo požiūriu valdžios galių pasidalijimo tarp pačių žemvaldžių santykiai ir jų pasikeitimai yra antraeiliai, išvestiniai. Jeigu santykiai tarp žemvaldžių ir valstiečių lieka tie patys, tai kokios permainos beįvyktų, „valdančiajai klasei“ besidalijant tarpusavyje valdžia, visuomenė lieka vis tokia pati – feodalinė. Tuo tarpu, M. Weberio požiūriu, feodalizmas ir yra tam tikras valdžios galių pasidalijimo tarp valdovo ir valdymo aparato personalo būdas. Marksistas ir Rusijos valdžios politiškai eksproprijuotus XIX amž. pradžios Lietuvos dvarininkus vadintų feodalais, kadangi politinė ekspropriacija nieko nepakeitė jų santykiuose su valstiečiais. M. Weberio požiūriu, tokia terminija būtų anachroninė.

Remiantis marksistine feodalizmo samprata, feodalizmo egzistavimas Lietuvoje yra visiškai neprobleminis. Vienintelis svarstytinas dalykas šiuo atveju yra tiksli feodalizmo susidarymo chronologija bei aplinkybės. Pagrindinis šią tradiciją reprezentuojantis veikalas ligi šiol lieka V. T. Pašuto knyga „Lietuvos valstybės susidarymas“. Trumpą feodalizmo Lietuvoje problemos istoriografinės tradicijos analizę randame H. Lowmianskio pranešime, skaitytame 1935 m. VI Visuotiniame lenkų istorikų suvažiavime (Vilniuje), kuriame Lietuvos ir Vakarų Europos feodalizmo panašumai bei skirtumai buvo svarstomi atskirame teisės istorijos sekcijos posėdyje. H. Lowmianskio koreferentas buvo I. Jaworskis. Jų pranešimai įdomūs tuo, kad jie orientuojasi į vokiškąją istorinę politinę-teisinę feodalizmo sampratą. H. Lowmianskis, kuris svarbiausiais feodalizmo bruožais laikė valstybės valdžios padalijimą, imunitetą ir vasalitetą, teigė, kad XIV–XV amž. „Lietuvos santvarkoje galima pastebėti reiškinių, analogiškų Vakarų feodalizmui, tačiau kartu nesimato arba neįgyja reikšmės kai kurie svarbiausi feodalizmo bruožai. Vyko feodalizacijos procesai, tačiau, išskyrus imunitetą, jie giliai neįsiskverbė į visuomeninę ir valstybinę struktūrą.“⁹ Dar vienareikšmiškiau kalba I. Jaworskis: „Feodalizmas Vakarų Europai būdinga to žodžio reikšme nesusidarė Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje (...). Bendrą Lietuvos santvarkos evoliuciją greičiau galima

apibūdinti kaip tiesioginį perėjimą nuo patrimonialinės santvarkos prie luominės santvarkos“.¹⁰ H. Lowmianskis remiasi G. von Belowu, kuris pagrindiniu feodalizmo požymiu laikė mediatizaciją, tiesioginio valdinių pavaldumo valdovui santykio nutrūkimą, paverčiant juos valdovo vasalų pavaldiniais.¹¹ I. Jaworskis remiasi H. Mitteis, kuris leno teisėje skiria asmeninį elementą (vasalitetą ir ištikimybės priesaiką) ir daiktinį elementą (feodą, žemės valdą), asmeninį elementą laikydamas pirminiu. H. Mitteis teigimu, svarbiausias dalykas leno teisėje yra ne tam tikro žemės sklypo paskolinimas (Grundstuecksleihe), bet pareigybės paskolinimas (Amtsleihe).¹² Čia H. Mitteiso pažiūros (o netiesiogiai – ir I. Jaworskio) labai artimos M. Weberio leninio feodalizmo sampratai. Kiek kitaip sudėsto akcentus K. Avizonis, kuris rėmėsi vokiečių istoriku O. Hoetzschu“.¹³ „Lietuvių nobiliai (Adeligen), nors juos galima lyginti su Vakarų Europos baronais ir riteriais, vis dėlto turėjo daug mažiau teisių ir buvo daug stipriau pririšti prie didžiojo kunigaikščio. Iš tikrųjų Lietuvoje egzistavo kažkas panašaus į leninę santvarką (Lehnswesen) Vakaruose. Valstybės viršūnėje buvo didysis kunigaikštis, suverenas; jam pavaldūs buvo kiti kunigaikščiai ir aukštieji nobiliai (Hochadel), kurių atitikmenys Vakaruose buvo hercogai, grafai ir baronai; jiems ir tiesiogiai didžiajam kunigaikščiui buvo pavaldūs likę nobiliai, bajorai, kurie atitiko riterius ir už tarnybą turėjo dvarus (Dienstguertern). (...) Tačiau, kalbant apie feodalizmą Lietuvoje, visada reikia turėti galvoje, kad tai čia teisinga tik tokia pat prasme, kaip ir Lenkijoje, tai yra, kad ir čia kunigaikščio ir tarnybinio dvaro valdytojo santykiuose visiškai nėra vasaliteto santykio, abipusės leno pono (Lehnsherrn) ir leno turėtojo (Lehnstraeger) ištikimybės santykio“.¹⁴

Ką gi sako feodalizmo Lietuvoje egzistavimo klausimu pats M. Weberis? Tiesioginių minčių šiuo klausimu M. Weberio tekstuose neatrandame. Bene labiausiai mūsų temą liečia šie M. Weberio teiginiai. „Feodalizmo“ ir „leno“ sąvokoms gali būti duoti labai skirtingo pločio apibrėžimai. Pavyzdžiui, „feodalinė“ žemvaldžių karo nobilių valdžios prasme buvo pats griežčiausias pavidalas Lenkijos valstybė. Tačiau Lenkija buvo „feodalizmo“ technine prasme krašto priešingybė, kadangi čia nebuvo svarbiausio dalyko: leninio ryšio (Lehensbeziehung). Lenkijos valstybės tvarkos (arba betvarkės) plėtros didžiausių pasekmių turėjo tai, kad lenkų nobiliai buvo „alodiniai“ žemvaldžiai: iš čia plaukianti šitos „bajorų respublikos“ struktūra yra kraštutinė, pavyzdžiui, normaniškos centralizuotos hierarchijos priešingybė“.¹⁵ Kaip matome, M. Weberis Lenkijoje pasigenda feodalinės hierarchijos: būdingas Lenkijos santvarkai visų šlėktų lygybės principas neleidžia ją pavadinti „feodaline“, technine, t. y. griež-

tą ir siaurąją prasmę. Taip sakydamas M. Weberis aiškiai turi galvoje jau nebe viduramžių, bet XVI–XVIII amž. Lenkiją, taigi jis gali būti taikomas ir Lietuvai, nors tam reikalingos tam tikros išlygos, kadangi skiriamasis Lietuvos, kaip Žečpospolitos sudėtinės dalies, bruožas buvo kur kas didesnis magnatų vaidmuo, palyginus su Karūnos Lenkija. Galima sakyti, kad to laiko Lietuvos valdžios sistema turėjo kai kurių „giminių valstybės“ bruožų. K. Avizonio žodžiais, „kai kurie didikai dėl savo užimamų urėdų valstybėje, dėl savo turtų ir įtakos į bajoriją būdavo tikri nevainikuoti Lietuvos karaliukai“.¹⁶ Šia išlyga Lenkijos-Lietuvos valstybės santvarka gali būti kvalifikuota kaip „luominės valdžios sistema“ arba tiksliau „vienaluomė valdžia“. Daugumoje Vakarų Europos valstybių „luominė valdžia“ buvo daugialuomė, kadangi jose savarankišką vaidmenį galios valdžios santykiuose įgijo miestai. Pasinaudodami luomų prieštaravimais, šių valstybių valdovai sugebėjo politiškai eksproprijuoti savo tarnus ir transformuoti „luominę valdžią“ į biurokratinį neopatrimonializmą, kuris buvo tiesioginis legalios (racionalios) valdžios pirmtakas. Lenkijos-Lietuvos valstybėje raidos kryptis buvo priešinga: ekspropriacijos objektu tapo ne nobilių, bet paties valdovo valdžia. Šioje valstybėje valdovas „buvo nelyginant bajorų samdiny, su kuriuo jie galėjo daryti, ką norėdami“.¹⁷

Nuorodos

¹ Žr.: Machlup F. If Matter Could Talk // Machlup F. Methodology of Economics and Other Social Sciences. N. Y., etc.: Academic Press, 1978. P. 309–332.

² Žr.: Ruesen J. Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzuge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung. – Goettingen: Vandenhoeck Ruprecht, 1986. J. Ruesenas „mimetizmą“ vadina „objektyvizmu“, o konstruktyvizmą – „subjektyvizmu“.

³ Hintze O. Wesen und Verbreitung des Feudalismus // Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. 1929. Bd. 20. S. 321–347.

⁴ Vadinamojoje „senesniojoje“ „Ekonomikos ir visuomenės dalyje parašytoje 1910–1914 m.m. Žr.: Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. 5. Aufl. Tübingen, 1985, Th. 2, Kap. 9. (S. 541–868). Pats M. Weberis nespėjo šio veikalo užbaigti.

⁵ „Naujesniojoje“ „Ekonomikos ir visuomenės dalyje, parašytoje 1919–1920 m.m. Žr.: Ibidem. Th. 1, Kap. 3. (S. 122–176). Apie M. Weberio feodalizmo sampratą genezę ir evoliuciją žr.: Breuer S. Max Webers Soziologie der Herrschaft. Fr. a. M., 1997. Žr. taip pat: jo paties, Der okzidentale Feudalismus in Max Webers Gesellschaftsgeschichte // Max Webers Sicht des okzidentalen Christentums. Interpretation und Kritik / Hrsg. von Schluchter W. Fr. a. M., 1988.

⁶ Žr.: Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. S. 29.

⁷ Ibidem. S. 149.

⁸ Ibidem. S. 672.

⁹ Lowmianski H. Zagadnienie feudalizmu w W. Księstwie Litewskim // Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935. Lwów, 1935. T. 1. S. 218–219.

¹⁰ Jaworski I. Zagadnienie feudalizmu litewskiego i zachodniego // Pamiętnik... T. 1. S. 226.

¹¹ Žr.: Below G. Der deutsche Staat des Mittelalters. Eine Grundlegung der deutschen Verfassungsgeschichte. 2. Aufl. Leipzig, 1925. Bd. 1. S. 231–327.

¹² Žr.: Mitteis H. Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte. Weimar, 1933. S. 9–10. Žr. taip pat: jo paties: Der Staat des hohen Mittelalters. 10. Aufl. Darmstadt, 1980.

¹³ Žr.: Hoetzsch O. Adel und Lehnswesen in Russland und Polen und ihr Verhältnis zur deutschen Entwicklung // Historische Zeitschrift. 3. Folge. 1912. Bd. 12. S. 541–592.

¹⁴ Avižonis K. Die Entstehung und Entwicklung des Litauischen Adels bis zur litauisch-polischen Union 1385 (Historische Studien, Hf. 223). Berlin, 1932. S. 150–151.

¹⁵ Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. S. 625.

¹⁶ Avižonis K. Bajorai valstybiniam Lietuvos gyvenime Vazų laikais // Rinktiniai raštai. Roma, 1975. P. 212.

¹⁷ Ten pat. P. 71.

MAX WEBER'S CONCEPT OF FEUDALISM AND HISTORY OF LITHUANIA

ZENONAS NORKUS

Summary

The article contains an attempt at classification of the theories of feudalism, an exposition of Max Weber's later theory of feudalism and a discussion of the question of its applicability to the history of Lithuania in the 13th–17th centuries. The theories of feudalism are classified as building a continuum including two poles: a mimetic one and a constructivist one. The first pole is approximated by the political and legal concepts of feudalism developed by the mainstream German historians in the 19th and 20th centuries (G. von Below, H. Mitteis, O. Brunner). The second pole is approximated by the Marxist socio-economic theories of feudalism. M. Weber's concept of feudalism is formulated in terms of political sociology and is localized in the middle of this continuum. The author suggests that the relations of political domination in the Grand Duchy of Lithuania in the 13th–17th centuries can be accounted for by applying Weber's terms „fruendenfeudalismus“, „standische Herrschaft“, and „Geschlechterstaat“, but not the term „Lebens feudalismus“.